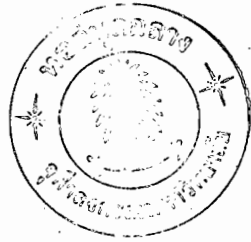

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมวิชาการศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ. หลักภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐.

กรมศิลปากร. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและบทร้อยกรองบางเรื่อง. พิมพ์เป็นที่ระลึกใน
งานพระราชทานเพลิงศพนายกลีสัย ทักษาดิพงษ์ ต.ช. , ต.ม. พระนคร :
โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๒.

กรมศิลปากร. ลิลิตพระลอ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. พระนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, ๒๕๐๘.

กรุณา กุศลาสัย กับ เรืองอุไร จูตะเสน. มหากาพย์พุทธจริตของมหากวีอัครโมษ. ทายาท
โปรดให้พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซชม, ๒๕๔๒.

ชิต บุรทัต. สามัคคีเภทคำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี : โรงพิมพ์คุรุ-
สภา, ๒๕๑๕.

วาคัญ. อสังการศาสตร์. แปลโดย ป.ส. ศาสตร์. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานนกิจศพ
คุณหญิงริ้ว เกษตรหิรัญรักษ์. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๕.

ศรีปราชญ์. โคลงกำสรวลศรีปราชญ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓.

สุนทรภู่. พระอภัยมณี. เล่ม ๑. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

ภาษาอังกฤษ

- B.S., Antoni. A Study of Alamk̄aras in Sanskrit Mahākāvya and Khandakāvya. Delhi : Amar Printing Press, 1977.
- Cowell, Edward B. The Buddhacarita or The Life of Buddha.
New Delhi : Cosmo Publications, 1977.
- Dwivedi, R.C. The Poetic Lights : Kāvya prakāśa of Mammaṭa. Vol. 2.
Delhi : Jawaharnagar, 1970.
- Jha, Kalanath. Figurative Poetry in Sanskrit Literature.
Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.
- Jhā, Gangānātha. The Kāvya - Prakāṣa (of Mammaṭa) A treatise on Rhetoric. 2d ed. Benares : The Medical Hall Press, 1918.
- Johnston, E.H. The Buddhacarita or Acts of The Buddha.
Delhi : Motilal Banarsidass, 1972.
- Kale, Ramchandra. A Higher Sanskrit Grammar.
Delhi : Shri Jainendra, 1972.
- Kane, P.V. History of Sanskrit Poetics. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Keith, A. Berriedale. A History of Sanskrit Literature.
Delhi : Oxford University Press, 1973.
- Macdonell, Arthur A. A Sanskrit Grammar For Students. 3d ed.
London : Oxford University Press, 1973.
- _____. The History of Sanskrit Literature. 2d ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.

Mammata. Mammata's Kāvya prakāśa. Translated by Gajendragadkar.

Bombay : C.K. Dhotre, 1970.

Monier-Williams, Sir Monier. A Sanskrit-English Dictionary.

London : Oxford University Press, 1964.

Warder, A.K. Indian Kāvya Literature. Vol. 2 : Origins and Formation of
the Classical Kāvya. Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.

Winternitz, M. A History of Indian Literature. 2d ed. Vol. III : Classical
Sanskrit Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

Whitney, William Dwight. The Roots, Verb-Forms.

Delhi : Motilal Banarsidass, 1963.

สารานุกรม

"Asvaghōṣa," The New Encyclopaedia Britannica [Micropaedia] I (1974) : 610.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

บทประพันธ์ที่เป็นศัพท์หลังการในเรื่องพุทธจรีต

ลาฏานุปราส

๑. ลาฏานุปราสชนิดซ้ำหลายบท จำนวน ๘ แห่ง

1) J.V. 35cd

Na bhavenmaraṇāya jīvitam me viharetsvāsthyamidam ca me na rogaḥ /
na ca yauvanamaksipejjara na ca sampattimi mām haredvipattiḥ //35//

2) J.VI.40bd

Yo hi candramasastaikṣaṇyam kathayecchraddadhīta vā /
sa doṣāṃstava doṣajña hathayecchraddadhīta vā //

3) J.VI.68ab

Kvacitpradadyau vilalāpa ca kvacit
kavcitpracāṅvāla papāta ca kvacit /
ato vrajan bhaktivaśena duḥkhitāś
cāra bahīravasaḥ pathī kriyāḥ //68//

4) J.VIII.61abcd

Sa māmanāthām sahadharmacārinīm
apāsyā dharmam yadi hartumicchati /
kuto'sya dharmāḥ sahadharmacarinim
vinā tapo yaḥ paribhoktumicchati //61//

5) J.IX.10bd

Tāvarcayāmāsaturarhatastam divīva sukrangirasau mahendram /
 pratyarcayāmāsa sa cārhatastau divīva sukrangirasau mahendrah //10//

6) J.IX.46ac , 7) J.IX.46bd

Lobhāddhi mohādathavā bhayena yo vāntamannaṃ punarādadīta
 lobhātsa mohādathavā bhayena saṃtyajya kāmān punarādadīta //46//

8) J.IX.64bc

kecidvadantyātmanimittameva pradurbhavam caiva bhavakṣayaṃ ca /
pradurbhavam tu pravadantyayatnā yatnena mokṣādhigamaṃ bruvanti //64//

9) J.XI.56bd

Evam tu vaktuṃ bhavato'nurūpaṃ sattvasya vṛttasya kulasya caiva /
 mamāpi vaduṃ sadṛśaṃ pratijnaṃ sattvasya vṛttasya kulasya caiva //56//

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒. ลาภานุปราสชนิดซ้ำบทเดียว จำนวน ๔๓ แห่ง

1) J.I.50a

Tam brahmavidbrahmavidam jvalantaṃ brāhmyā sriyā caiva tapaḥsriya ca /
 rājño gururgāuravasatkriyābhyām pravesayāmāsa narendrasadma //50//

2) J.I.88c

Bhavanamatha vigāhya śākyarājo bhava iva sanmukhajanmana pratītaḥ /
idamidamiti harṣapūrṇavaktro bahuvidhapuṣṭiyāsaskaram vyadhatta //88//

3) J.II.2a

Dhanasya ratnasya ca tasya tasya kṛtākṛtasyaiva ca kāñcanasya /
 tadā hi naikānsa nidhīnavāpa manorathasyāpyatibhārabhūtān //2//

4) J.II.41cd

Ekam vininye sa jugopa sapta saptaiva tatyāja rarākṣa pañca /
 prapa trivargam bubudhe trivargam jajñe dvivargam prajahān dvivargam //41//

5) J.II.48c

Putrasya me putragato mameva snehaḥ hatham syāditi jātahaṣṣaḥ /
 kāle sa taṁ taṁ vidhimālalambe putrapriyaḥ svargamivāruruḥṣan //48//

6) J.II.52a

tatyāja śāstram vimamarsā śāstram samam siṣeve niyamam visehe /
 vaśiva kamcidvisayam na bheje piteva sarvānviṣayāndadarśa //52//

7) J.III.10c

Kautūhalātsphītataraiśca netrair nīlotpalārdhairiva kīryamānam /
śanaiḥ śanai rājapatham jagāhe pauraiḥsamantādabhivīkṣyamānaḥ //10//

8) J.III.22bd

Taṁ tāḥ kumāram pathi vīkṣamānaḥ striyo babhurgāmiva gantukāmāḥ /
 urdhvonmukhāścainamudīkṣamāṇā narā babhurdyāmiva gantukāmāḥ //22//

9) J.III.31cd

Pitam hyanenāpi payaḥ śiśutve kālena bhūyaḥ parisṛptamurvyām /
kramena bhūtvā ca yuvā vyuṣman kramena tenaiva jarāmupetaḥ //31//

10) J.IV.21a

Evamādirṣṣimstāmstān anayanvikriyām striyaḥ /
 lalitaṃ pūrvayasam kim punarnṛpateḥ sutam //21//

11) J.IV.25d

Tā bhrūbhiḥ prekṣitairhāvair hasitairlāḍitairgataiḥ /
 cakrurākṣepikāśceṣṭā bhītabhīta ivāṅganāḥ //25//

12) J.IV.33a

Muhur muhurmadavyāja srastanīlāmsukāparā /
 ālakṣyaraśanā reje sphuradvidyudiva kṣapā //33//

13) J. IV.53c

Ityevaṃ tā yuvatayo manmathoddāmacetasah /
 kumāraṃ vividhaistaistair upacakramire nayaiḥ //53//

14) J.VI.7bc

Asnigdho'pi samartha'sti niḥsāmarthyo'pi bhaktimān /
bhaktimāmscaiva śaktaśca durlabhastvadvidho bhuvi //7//

15) J.VI.48b

Yasmādyāti ca loko'yam vipralamya paramparam /
 mamatvaṃ na kṣamaṃ tasmāt svapnabhūte samāgame //

16) J.VII.29abcd

Dukhhe'bhisamdhistvatha puṅyahetuḥ sukhe'pi kāryo nanu. so'bhisamdhih
 atha pramānam na sukhe'bhisamdhir duhkhe pramānam nanu nābhisamdhih //

17) J.VIII.4b

Nivṛtya cainābhimukhastapovanam
 bhrsam jiheṣe karuṅam muhurmuhuḥ /
 kṣudhānvito'pyadhvani śaṣpamambu vā
 yathā purā nābhinanandam nādade //

18) J.VIII.13abc

Idam puram tena vivarjitam vanam
vanam ca tatrena samanvitam puram /
 na śobhate tena hi no vinā puram
 marutvatā vrṭravadhe yathā divam //13//

19) J.VIII.39bc

Yadā samarthaḥ khalu sodumāgatā
 nisupraharanapi kim punaḥ kaśāḥ /
 gathaḥ kaśāpātabhayātkatham nvyam
śriyam grhītvā hrḍayam ca me samam //39//

20) J.VIII.85d

Yadi tu nrvara kārya eva yatnas tvaritamudāhara yāvadatra yāvaḥ /
 bahuvi dhamiha yuddhamastu tāvat tva tanayasya vidheśca tasya tasya //85//

21) J.IX.25b

Bhīṣmeṇa jaṅgodarasambhavena ramena rāmena ca bhārgaveṇa /
śrutvā kṛtaṃ karma pituḥ priyārthaṃ pitustvamapyarhasi kartumiṣṭaṃ //25//

22) J.IX.44bd

Ślāghyaṃ hi rājyaṇi vihāya rājñaṃ dharmābhilāṣeṇa vanam praveṣṭum /
bhagnapratijñasya na tūpapannaṃ vanam parityajya grhaṃ praveṣṭum //44//

23) J.X.39cd

Atho cikīrṣā tava dharma eva yajasva yajñaṃ kuladharmā eṣaḥ /
yajñairadhīṣṭhāya hi nākapṛṣṭham yayau marutvānapi nākapṛṣṭham //39//

24) J.XI.59d

Pade tu yāsminna jarā na bhīrna ruṇi
na janma naivoparamo na cādhyāḥ /
tameva manye puruṣārthamuttamaṃ
na vidyate yatra punaḥ punaḥ kriyā //59//

25) J.XII.20bc

Asya kṣetrasya vijñānāt kṣetrajña iti saṃjñi ca /
kṣetrajña iti cātmanāṃ kathayantyātmacintakāḥ //

26) J.XII.25cd

Tatra vipratyayo nāma viparītaṃ pravarte /
anyathā kurute kāryaṃ mantavyaṃ manyate nyathā //

27) J.XII.69b

Śrutaṃ jñānamidaṃ sūkṣmaṃ parataḥ parataḥ śivam /
kṣetrajñasyāparityāgād avaiḥhyetadanaiṣṭhikam //

28) J.XII.72bc

Rtubhūmyambrvirahād yathā bījam na rohati /
rohati pratyayaistaistais tadvatso'pi mato mama //

29) J.XII.74a

Hitvā hitvā trayamidam viśeṣastūpalqbhyate /
 ātmanastu sthitiryatra tatra sūkṣmamidaṃ trayam //

30) J.XIII.34c

Mārastato bhūtacamūmudīrnam ājñāpayāmāsa bhayāya tasya /
svaiḥ svaiḥ prabhāvairatha sāśya senā taddhairyabhedāya matim cakāra //

31) C.XIV.56bd

Jarārogaṇirodhāddhi mṛtyurapi nirudhyate /
 jāterhi samnirodhacca jarārogo nirudhyate //56//

32) C.XIV.57bd

Bhavavṛttinirodhāddhi jātirapi nirodhitā /
 upādānanirodhācca bhavavṛttir nirodhitā //57//

33) C.XIV.60bd

Nāmarūpanirodhācca saḍimḍriyam nirudhyate /
 vijñānasamnirodhācca nāmarūpaṃ nirudhyate //60//

34) C.XIV.72a

Bho bho bhavaṃtaḥ sṛnvaṃtu bodhiprāptasya me vacaḥ /
 puṇyaiḥ saṃsidhyate sarvaṃ tatpuṇyaṃ citutābhavam //72//

35) C.XV.22c

Ārādhite bhartsyamāne śāpe cāsīsi tatkrte /
nirvrto nirvrta iva dhyānalīno vyatiṣṭata //22//

36) C.XV.27b

Nairvānikābhiscaryābhir bodhyamāno muhurmuhuh /
 buddhāmusmrtimādhāya dhyānalīno myamīlata //27//

37) C.XV.59a , 38) C.XV.59c

Tatra tatra saptasaptad ivārātram mahāmuniḥ /
 dhyātvā dhyātvā nirāhāra uddharisṇuḥ samācarat //59//

39) C.XV.74cd

Caturbhisca mahārājair nīyate tam catuḥsilāḥ /
ekasyām svayamāsina ekasyām kṣālanam vyadhāt //74//

40) C.XV.97a

Tatra tatra samuddhṛtya lokānasau dayāmayah /
 gacchan gamdhapuram gamdhayakṣeṇābhyarcito muniḥ //97//

41) C.XV.98ab

Sārathim puramāsadya sārathyam cakrire prajāḥ /
 tato gangām samāsadya tartum nāvikamabravīt //98//

42) C.XVI.22ab

Sukham hetusukham syācced duḥkham duḥkhasya hetu hi /
 tapasā duḥkareṇaiva katham muktirbhavedbhavāt //22//

43) C.XVII.25d

Kotiśo bhiksukāñchrāvakānarhataḥ prājñikāṃścāirikānaupavāsān prakurvaṃstathā
 aṃdhakān kubjakān paṃgukānunmadānaṃgahināṃstathā dravyahinān yathoddhārayan /
 turyavargīyalokānniyojya pravṛttau nivṛttau triyāne catuḥsamgrāhe'stāṃgike
camkramams camkramannuddharanvardhayan bhiksukāndvādase'bde puram svām yayau //25/

๓. ลาภานุปราชนิตซ้ำค่านามในสมาสเดียว จำนวน ๑๘ แห่ง

1) J.I.86b

Dviradaradamayimatho maharhām

sitasitapuspamrtām maṇipradipām /

Abhajata śivikām śivāya deuī

tanayavatiṅ prāṇipatya devatābhyah //86//

2) J.II.1c

Ā janmano janmajarāntagasya tasyātmajasyātmajitaḥ sa rājā /

ahanyahanyarthagajāścaminnāir vṛddhim yayāu sindhurivāmbuvegaiḥ //1//

3) J.IV.83c

Iti śrutvā vacastasya- ślaksṇamāgamasamhitam /

medhastanitanirghoṣah kumārah pratyabhāṣata //83//

4) J.VI.67c

Vilokya bhūyaśca ruroda sasvaram hayam bhujāmyāmupaguhyā kanthakam /
tato mirāśo vilapanmuhurmuhur yayau śarīreṇa puram na cetasā //67//

5) J.VII.31ab

Sprṣtam hi yadyadguṇavadbhīrambhas tattatprthivyām yadi tīrthamiṣtam /
tasmādguṇānevaparaimi tīrtham āpastu nihsamsāyamāpa eva //31//

6) J.VII.32a

Iti sma tattadbahuyuktīyuktam jagāda cāstam cayayau vivasvān /
tato havirdhūmavivarnavrksam tapaḥ prasāntam sa vanam viveśa //32//

7) J.VII.39a

Bahmarsirājarsisurarsijustah punyah samīpe himavān hi śailah /
tapāmsi tānyeva tapodhanānām yatsam nikarśādbahulībhavanti //39//

8) J.VIII.60d

Tato dharāyāmapatadyasodharā vicakravākeva rathāṅgasāhvayā /
śanaśca tattadvilalāpa vikavā muhurmuhur gadgadaruddhayā girā //60//

9) J.VIII.77d

Suvarṇaniṣṭhivini mṛtyunā hr̥te
suduṣkaram yanna mamāra samjayah /
aham punardharmaratau sute gate
mumuksurātmanamanātmavaniva //77//

10) J. IX.7c

Tasmāttatastāvupalabhya tattvaṃ taṃ vipramāntrya tadaiva sadyah //
khinnā va khinnāviya rājabhaktyā prasasratustena yataḥ sa yātaḥ //7//

11) J. XII.29b

Aviśeṣaṃ viśeṣajña pratibuddhāprabuddhayoḥ /
 prakṛtīnām ca yo veda so'viśeṣa iti smṛtaḥ //29//

12) J. XII.98a

Kṛṣo'pyakṛṣakīrtiśrīr hlādaṃ cakre'nyacakṣusam /
 kumudānāmiva śarac chuklapakṣādicandramāḥ //98//

13) J. XII.117b

Yathā mune tvaccaraṇāvapīḍitā
muhurmuhurniṣṭanatīva medinī /
 yathā ca te rājati sūryavatprabhā
 dhruvaṃ tvamiṣṭaṃ phalamadya bhokṣayase //117//

14) J. XIV.25c

Satsvapyanyeṣu duhkheṣu duḥkhaṃ yatra viśeṣataḥ /
parasparavirodhācca parādhīnatayaiva ca //25//

15) C. XVI.20a

Rūpasaubhāgyabhāgyādi bhedaḥ kathamihesyate /
 yadi pūrvakṛtaṃ nāsti kathamatra subhāsubhe //20//

16) C.XVI.60c

Prakṛtyā jātanirdeśam dharmacakramidaṃ smṛtaṃ /
bhūtakotimakotim ca tathatātattvabhāvakaṃ //60//

17) C.XVI.74b

Samantabhadrarūpāṃgaḥ suddhācāravisuddhadhīh /
daśabālī mahādhiro vaiśāradyaviśāradaḥ //74//

18) C.XVII.2d

Mṛgavanagatakāśikānvāgatā brāhmanā goṣṭikāstrimśa-
samkhyeyakā bhikṣavaḥ śrīmunīṃdrādbabhūḥ
tridivabhuvanamāgamatkāśikā kāśidesīyaveśyārcayitvā
jinam samniyojyātmajāñchrīghane /
Muditahrdayayājñikān kāśidesīyakāmstrimśataḥ
śrāvakāṃllokajitprākarodbodhicaryāṃ dadan
dvijagaṅguramaitramaitrāyaṇiputrapurnābhidhaḥ
prāpya bodhiṃ babhūvāryabhikṣurmunīṃdrādatho //2//

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔. ลาภานุปราสชนิคำำนามในต่างสมาส จำนวน ๘๖ แห่ง

1) J.I.60ab

Cakrāṅkapādaṃ sa tato maharṣir jālāvanaddhāṅgulipāṇipādaṃ /
sorṇabhruvaṃ vāraṇavastikośam savismayaṃ rājasutaṃ dadarsa //60//

2) J. I. 61ab

Dhātryaṅkasamvīṣṭamavekṣya cainaṃ devyaṅkasamvīṣṭamivāgnisūnum //
 babhūva pakṣmāntavicañcitāśrur niśvasya caiva tridivonmukho'bhūt //61//

3) J. I. 73cd

Duḥkhārditebhyo viṣayāvṛtebhyah saṃsārakāntārpathasthitebhyah /
 āsvyāsyati hyeṣa vimokṣamārgam mārgapranastebhya ivādhvagebhyah //73//

4) J. II. 19c

Tataḥ kumāraṃ suragarbhakalpaṃ snehena bhāvena ca nirviśeṣam /
 mātrīṣvasā mātrīsamaprabhāvā saṃvardhayāmātmajavadbabhūva //19//

5) J. II. 26c

Kulāttato'smai sthiraśīlayuktāt sādhvīm vapurhīvinayopapannām /
 yaśodharām nāma yaśoviśālām vāmābhidhānām śrīyamājuhāva //26//

6) J. II. 40cd

Āsavate cābhigatāya sadyo deyāmbubhīstarṣamacechediṣṭa /
 yuddhādṛte vṛttaparaśvadhena dvidḍarpamudvṛttamabebhidiṣṭa //40//

7) J. II. 47cd

Atheṣṭaputraḥ paramapratītaḥ kulasya vṛddhiṃ prati bhūmipālah /
 yathaiva putraprasave nananda tathaiva pautraprasave nananda //47//

8) J. II. 50b

Ajājvaliṣṭāthā sa puṇyakarmā nṛpaśriyā caiva tapaśśriyā ca /
 kulena vṛttena dhiyā ca dīptastejah sahasraṃsurivotsisṛkṣuḥ //50//

9) J.II.51b

Svāyambhuvaṃ cārcikamarcaiytvā

jajāpa putrasthitaye sthitasriḥ /

cakāra karmāṇi ca duṣkarāṇi

prajāḥ sisṛkṣuḥ ka ivādikāle //51//

10) J.II.55cd

Ririkṣiṣantaḥ śriyamātmāsamsthām raksanti putrān bhūvi bhūmipālāḥ /

putraṃ narendraḥ sa tu dharmakāmo rarakṣa dharmādviṣayeṣu munean //55//

11) J.III.4c

Nivartayāmāsa ca rājamārge sampātamartasya pṛthagjanasya /

mā bhūtkumāraḥ sukumāracittāḥ samvidmacetā iti manyamānaḥ //4//

12) J.III.56ab

Tataḥ sa suddhātmabhireva devaiḥ suddhadhivāsairabhibhūtacetāḥ /

avacyamapyarthamimam niyantā pravajāhārārthabadiśvarāya //56//

13) J.IV.75b

Bṛhaspatermahīṣyāṃ ca juhvatyāṃ juhvatāṃ varāḥ /

budhaṃ vibudhakarmāṇaṃ janayāmāsa candramāḥ //75//

14) J.V.3d

Navarukmakhalīnakinīkaṃ pracalaccāmaracāruhemabhāṇdam /

abhiruhyā sa kanthakaṃ sadaśvaṃ prayayau ketumiva drumābjaketuḥ //3//

15) J.V.18c

Jagati kṣayadharmake mumukṣur mṛgaye'haṃ śivamakṣayam padam tat /
svajane'nyajane ca tulyabuddhir viṣayebhyo vinivṛttarāgadoṣaḥ //18//

16) J.V.46ac

Paramairāpi divyatūryakalpaiḥ sa tu tair naiva ratim yayau na harsam /
paramārthasukhāya tasya sādhor abhiniscikramisā yato na reme //46//

17) J.VI.68ab

Kvacitpradadyau vilalāpa ca kvacit
kvacitpracaṇvāla papāta ca kvacit /
ato vrajan bhaktivaśena duḥkhitas-
cāra bahīravasaḥ pathi kriyāḥ //68//

18) J.VII.2ab

Sa rājasūnurṃgarājagāmī mṛgājiram tanmṛgavatpravīṣṭaḥ /
lakṣmīviyukto'pi śarīralakṣmyā cakṣūmsi sarvāśramānām jahāra //2//

19) J.VII.28d

Āhārasuddhyā yadi puṇyamīṣṭam
tasmānmṛgāṇāmapī puṇyamasti /
ye cāpi bāhyāḥ puruṣāḥ phalebhyo
bhāgyāparādhena parānmukhārthāḥ //28//

20) J.VII.34cd

Kāścinnīśāstatra nīśakarābhāḥ parīkṣamānaśca tapāmsyuvāsa /
sarva parikṣepya tapāśca matvā tasmāttapaḥkṣetratalājagāma //34//

21) J.VII.44ab

Ityevamukte sa tapasvimadhye tapasvimukhyena manīṣimukhyaḥ /
bhavapranāśāya kṛtapratijñāḥ svam bhāvamantargatamācacakṣe //44//

22) J.VIII.5b

Tato vihinam kapilahvayam puram mahātmanā tena jagaddhitātmanā /
krameṇa tau sūnyamivopajagmatur divākareṇeva vinākṛtam nabhaḥ //5//

23) J.VIII.61bd

Sa māmanātham sahadharmacāriṇim
apāsyā dharmam yadi kartumicchati /
kuto'sya dharmā sahadharmacāriṇim
vinā tapo yaḥ paribhoktumicchati //61//

24) J.IX.4d

Suddhau jasaḥ suddhaviśālakīrter ikṣvākuvāṃsaprabhavasya rājñāḥ /
imam janam vettu bhavānadhītam sṛtagrahe mantraparigrahe ca //4//

25) J.IX.15ab

Tadehi dharpriya matprijārtham dharmārthameva tyaja buddhimetām /
ayam hi mā sokarayaḥ pravṛddhi nadīrayaḥ kūlamivābhiantī //15//

26) J.IX.56ac

Bhūyaḥ pravṛttiryadi kācidasti raṃsyāmahe tatra yathopapattau /
atha pravṛttih parato na kācitsiddho' prayatnājjagato'sya mokṣaḥ //56//

27) J. X. 15cd

Tasminnavau lodhravanopagūde mayūranādapratipūrṇakuñje /
kāṣāyavāsāḥ sa babhaunṛsūryo yathodayasyopari bālasūryaḥ //15//

28) J. XI. 2c

Nāścaryametadbhavato vidhānaṃ jātasya haryaṅkakule viśāle /
yanmitrapakṣe tava mitrakāma syādvṛttireṣā parisuddhavr̥tteḥ //2//

29) J. XI. 34ac

Kāmārthamajñāḥ kṛpaṇaṃ karoti prāpnoti duḥkhaṃ vadhabandhanādi /
kāmārthamāsākṛpaṇastaparavī mṛtyuṃ śramaṃ cārchatī jīvalokaḥ //34//

30) J. XI. 43cd

Dvantvāni sarvasya yataḥ prasaktā -
nyalābhalābhaprabhṛtīni loke /
ato'pi naikāntasukho'sti kāscin
naikāntaduḥkhaḥ purusaḥ pṛthī vyām //43//

31) J. XII. 21bc

Sāsīsyāḥ kapilāsceha pratibuddhiriti smṛtiḥ /
sapṛtro'pratibuddhastu prajāpatirihocyate //21//

32) J. XII. 35cd

Yasmādatra ca bhūtāni pramuhyanti mahāntyāpi /
tasmādeṣa mahābāho mahāmoha iti smṛtaḥ //

33) J.XII.76ad

Ahamkāraparityāgo yaścaīṣa parikalpyate /
satyātmani parityāgo nāhamkārasya vidyate //76//

34) J.XII.85ad

Samjñāsamjnitvayordasaṃ jñātvā hi munirudrakah /
ākimcanyātparam lebhe' samjñāsamjñātmikāṃ gātim //85//

35) J.XII.86c

Yasmāccālabane sūkṣme samjñāsamjñe tataḥ param /
nāsamjñī naiva samjñīti tasmāttatragatasprhaḥ //86//

36) J.XII.87d

Yataśca buddhistatraiva sthitānyatrāpracāriṇi /
sūkṣmāpaṭvī tatastatra nāsamjñitvam na samjñitā //87//

37) J.XII.96cd

Annakāleṣu caikaikaiḥ sa kolatilatandulaiḥ /
apārapārasamsārapāraṃ prepsurapārayat /96//

38) J.XII.99a , 39) J.XII.99c

Tvagasthiśeṣo niḥśeṣair medaḥpiśitāṣṇitaiḥ /
kṣiṇo'pyakṣiṇagāmbhīryaḥ samudra iva sa vyabhat //99//

40) J.XII.105bc

Svasthaprasannamanasaḥ samādhirupapadyate /
samādhivyuktacittasya dhyānayogaḥ pravartate //105//

41) J. XIII.109cd

Atha gopādhīpasutā daivatairabhicoditā /
udbhūtahṛdayānandā tatra nandabalāgamat //109//

42) J. XIII.9b

Uttiṣṭha bhoḥ kṣatriya mṛtyubhīta cara svadharmam tyaja mokṣadharmam /
bānaisca yajñaisca viniya lokam lokātpadam prāpnuhi vāsavasya //9//

43) J. XIII.18a

Sasmāra mārasca tataḥ svasainyam
vighnam same śākyamuneścikīrṣan /
nānāśrayāścānucarāḥ pariyaḥ
śaladrumaprāsagadāsīhastāḥ //18//

44) J. XIII.20b

Ajānusakthā ghatajānavaśca daṁṣṭrāyudhāścaiva nakhāyudhāśca /
karāṅkavaktrā bahumūrtayaśca bhagnārdhavaktrāśca mahāmukhāśca //20//

45) J. XIII.22a

Śvetārdhavaktrā karitārdhakāyās tāmrāśca dhūmrā harayo'sitāśca /
vyālottarāsangabhujāstathaiva praghuṣṭaghaṇṭākulamekhalāśca //22//

46) J. XIII.23ab , 47) J. XIII.23cd

Tālapramānāśca grhitasūlā daṁṣṭrākarālāśca śisūpramānaḥ /
urabhṛavaktrāśca vihaṅgamākṣā mārjārayaktrāśca manuṣyakāyaḥ //23//

48) J.XIII.45cd

Bhūtvāpare vāridharā br̥hantaḥ savidyutaḥ sāsanicandaghoṣāḥ //
tasmindrume tatyajuraśmavarsam tatpuspavarsam ruciram babhūra //45//

49) J.XIV.14ac

Kecittīkṣṇairayodaṃstrair bhakṣyante dārūnaiḥ svabhiḥ /
kecidhrṣṭairayastundair vāyasairāyasairiva //14//

50) J.XIV.17bd

Sukhaṃ syāditi yatkarma kṛtaṃ duḥkhanivṛttaye /
phalam tasyedamavasair duḥkhomevopabhuḥjate //17//

51) J.XIV.26b

Khasthāḥ khasthairhi badhyante jalasthā jalacāribhiḥ /
sthalasthāḥ sthalasamsthaisca prāpya caiveta retaraiḥ //26//

52) J.XIV.27c

Upaṇnāstathā ceme mātsaryākrāntacetasaḥ /
pitṛloke nirāloke kṛpaṇaṃ bhunjate phalam //27//

53) C.XIV.50bd

Saṃskāravṛttisaṃjātaṃ vijñānaṃ sampravartate /
vijñānaṃ nāmarūpasya saṃparikṣya pravartate //50//

54) C.XIV.52cd

Vedanāyaḥ samutpamā trṣṇābhisampravartate /
trṣṇodgatamupādānaṃ upādānabhavo bhavaḥ //52//

55) C.XIV.60ac

Nāmarūpanirodhācca saḍim̐driyam nirudhyate /
vijñānsam̐nirodhācca nāmarūpaṃ nirudhyate //60//

56) C.XIV.61ac

Saṃskārasam̐nirodhācca vijñānaṃ nābhivartate /
avidhyasam̐nirodhācca saṃskārāḥ prabhavanti na //61//

57) C.XV.43c

Yathā bhavaṅ dharmarājah̐ putrā api tathāgatāḥ /
pravṛttiśca nivṛttiśca tvadadhīnā bhavējina //43//

58) C.XV.97cd

tatra tatra samuddhṛtya lokānasau dayāmayah̐ /
gacchan gam̐dhapuram̐ gam̐dhayakṣeṇābhyarcito munih̐ //97//

59) C.XV.119cd

Evam̐ digbhyo daśabhyo jinajasuragaṇe saṃnipāte'bhyagācca /
śrīmaṅ dharmādicakrābhīdhajīnājavaro dharmacakram̐ dadhānaḥ //119//

60) C.XVI.28bd

Paṃcaskam̐dhamayaṃ deham̐ paṃcabhūtasamudbhavam̐ /
/- sunyamanātmaṃ sarvaṃ pratītyotpādasambhavam̐ //28//

61) C.XVI.48ac , 62) C.XVI.48bd

Ṣaṣṭīnaṃ devakoṭīnaṃ dharmacakṣurviśodhitam̐ /
aśītibrahmakotīnaṃ jñānacakṣurviśodhitam̐ //48//

63) C.XVI.61ab

Advayadharmanirdeśam dharmacakramiti smṛtam /
cakṣuḥsvabhāvataḥ śūnyam śrotram ghrānam tathaiva //61//

64) C.XVI.64cd

Rte paropadeśena svayambhūstena kathyate /
sarvadharmavaśiprāpto dharmasvāmiti samsmṛtaḥ //64//

65) C.XVI.68cd

Samsāraṭavinistīrṇaḥ sārthavāha iti smṛtaḥ /
vaśavartī sarvadharme tena dharmesvaro jinaḥ //68//

66) C.XVI.69ab , 67) C.XVI.69cd

Sarvadharmādhirājemdro dharmacakrapravartanāt /
dharmadānapatiḥ śāstā dharmasvāmī jagatpatiḥ //69//

68) C.XVI.70ab

Yaṣṭayajñāḥ susiddhārthaḥ pūrṇāśaḥ siddhamangalaḥ /
āśvāsakaḥ premadarśi vīraḥ śuro raṇaṃjayaḥ //70//

69) C.XVI.73ab , 70) C.XVI.73cd

Sarvakleśābhividdhānām kleśasālyasamuddharaḥ /
sarvalakṣaṇasampannaḥ sarvavyaṃjanamditāḥ //73//

71) C.XVI.75acd

Sarvāvenikasampanno mahāyānasamāsritaḥ /
sarvadharmādhīpo nāthaḥ sarvalokādhipaḥ prabhuḥ //71//

72) C.XVI.76acd

Sarvavidyādhīpo vijñāḥ sarvavādimadāntakāḥ /
sarvajñō'rhan mahābhijñō mahābuddhīmuniśvarah //76//

73) C.XVI.78cd

Kṛtajno'dvayavadi sad bhadrasrīsadguṇākaraḥ /
sarvadurvṛttisambhartā sarvasadvṛtticāraḥ //78//

74) C.XVI.80ac

Sarvaduḥkhāgnisamtāpas- amapūrṇasudhākaraḥ /
sarvaduḥkhamahāmbhodhi- śoṣaṇatikṣṇabhānubhṛt //80//

75) C.XVI.81cd

Sarvadharmārthasambhartā bhadrasrīsadguṇāśrayah /
 bodhimārgābhideṣṭā sannivṛttimārgadeśakāḥ //81//

76) C.XVI.92bcd

Sa hi sādḥurlabhennūnam mahāsreṣṭhajanāsanam /
 gṛhapatyāsanam cāpi cakravartinr^ṇpāsanam //92//

77) C.XVI.93abcd

Lokapālāsanam cāpi sakrāsanamapi dhruvam /
 vaśavartyāsanam cāpi brahnāsanam samuttamam //93//

78) C.XVI.94abc

Bodhimamdagatasyāpi bodhisattvasya sammate /
bodhiprāptasya saddharma deśakasya sabhāsanam //94//

79) C.XVI.98ac , 80) C.XVI.98bd

Kalvimkasvaras̄cāpi gambhīramadhurasvarah /
 śucibrahnasvaras̄cāpi simhaghoṣamahāsvarah //98//

81) C.XVI.106abc

Tataśca śīlasambhāram śrutasambhāramuttamam /
 tataḥ samathasambhāram tathā vipaśyanābhidham //106//

82) C.XVI.107abc

Saddharmapunyasambhāram jñānasambhāramuttamam /
 mahākāruṇyasambhāram sambuddhaguṇasādhanam //107///

83) C.XVI.111bd

Tusitādhīpatīscāpi sunirmitādhipo'pi ca /
 vaśavartīśvaras̄cāpi brahmalokādhipo'pi ca //111//

84) C.XVI.118cd

Tatrāpi rājyasamkṣobhabhayam naiṣa bhavetkavacit /
 duṣṭacaurabhayam cāpi duṣṭavyādabhayānyopi //118//

85) C.XVI.120ab

Sarvadevabhayam cāpi nāgayakṣādito bhayam /
 sarvopadravabhayam ca bhavennaiva kadācana //120//

86) C.XVII.22bc

Ditija dhṛtarāṣṭramukhās̄caturo dumasiddhamahīpatiyogigaṇā yatayaḥ
 vasavo mānavo vanajā makarapramukhā jalajāḥ khacarā garuḍapramukhāh /

tuṣitādhipatipramukhā bhuvananeṣvapi martyapure balisadmani ye hyadhipāḥ
yataradbhuvane vilasatyakhilam bhagavānadadhāt khalu viśvamayaḥ sakalam //22//

๕. ลาภานุปราสชนิดซ้ำคำนามนอกสมาสกับคำนามในสมาส จำนวน ๔๒ แห่ง

1) J.I.50b

Taṃ brahmavidbrahmavidam jvalantaṃ brāhmyā śriyā caiva tapaḥśriyā ca /
rājño gururgauravasatkriyābhyām praveśayāmāsa narendrasadma //50//

2) J.II.23a

Evam sa taistairviṣayopacārair vayo'nurūpairupacaryamāṇaḥ /
bālo'pyabālapratimo babhūva dhṛtyā ca śaucena dhiyā śriyā ca //23//

3) J.II.27b

Vidyotamāno vapuṣāpareṇa sanatkumārāpratimaḥ kumāraḥ /
sārdham tayā śākyanarendravadhvā śacyā sahasrākṣa ivābhireme //27//

4) J.II.41ab

Ekam vininye sa jugopa sapta saptaiva tatyāja rarakṣa pañca /
prapa trivargaṃ bubudhe trivargaṃ jajñe dvivargaṃ prajahān dvivargaṃ //41//

5) J.II.46b

Kāle tataścārupayodharāyām yasodharāyām svayasodharāyām /
śauddhodane rāhusapatnavaktro jajñe suto rāhula eva nāmna //46//

6) J.II.48a

Putrasya me putragato mameva snehaḥ kathaḥ syāditi jātahaṛṣaḥ /
kāle sa taṃ taṃ vidhīmālalambe putrapriyaḥ svargamivāruruṣaḥ //48//

7) J.II.53ab

Babhāra rājyaṃ sa hi putrahetoh putraṃ kulārthaṃ yaśase kulaṃ tu /
svargāya śabdaṃ divamātmahetor dharmārthamātmasthitimācakāṅkṣa //53//

8) J.III.19cd

Vātāyanebhyastu viniḥṣṛtāni parasparāyasitakuṇḍalāni /
strīṇāṃ virejurmukhapaṅkajāni saktāni harmyeṣviva paṅkajāni //19//

9) J.III.22ac

Taṃ tāḥ kumāraṃ pathi vīkṣamānāḥ striyo babhurgāmiva gantukāmāḥ /
urdhvonmukhāścainamudīkṣamānā narā babhurdhāmiva gantukāmāḥ //22//

10) J.III.48a

Tato nivṛttaḥ sa nivṛttahaṛṣaḥ pradhyānayuktaḥ praviveśa veśma /
taṃ dvistathā prekṣya ca samnivṛttam praryeṣaṇaṃ bhūmipatiścakāra //48//

11) J.IV.9a

Sarvāḥ sarvakalājñāḥ stha bhāvagrahaṇapāṇḍitāḥ /
rūpacāturyasampannāḥ svaguṇairmukhyatām gatāḥ //9//

12) J.IV.63d

Aham nrpatinā dattaḥ sakhā tubhyaṃ kṣamaḥ kila /
yasmāttvayi vivakṣā me tayā praṇaya vattayā //63//

13) J.IV.70abc

Dāksinyamauṣadham strīṇāṃ dāksinyam bhūṣaṇam param /
dāksinyarahitam rūpaṃ niṣpuṣpamiva kānaṇam //70// /

14) J.VI.24cd

Api nairguṇyamammākaṃ vācyam narapatau tvayā /
nairguṇeyāṭṭyajyate snehaḥ snehatyāgāṇna śocyate //24//

15) J.IX.10ac

Tāvarcayāmāsaturarhatastam divīva /sukrāṅgirasau mahendram /
pratyarcayāmāsa sa cārhatāstāu divīva sukrāṅgirasau mahendraḥ //10//

16) J.IX.25cd

Bhīṣmeṇa jaṅgodarasambhavana rāmeṇa rāmeṇa ca bhārgaveṇa /
śrutvā kṛtaṃ karma pituh priyārtham pitustvamapyarhasi kartumiṣṭam //25//

17) J.IX.38ac , 18) J IX.38bd

Bhavatyakālo viṣayābhipattau kālastathaivārthavidhau pradiṣṭaḥ /
kālo jagatkarṣati sarvakālānnir vāhake śriyasi nāsti kālaḥ //38//

19) J.IX.53d

Yo niścayo dharmavidhau tavāyam

nāyam na yukto na tu kālayuktaḥ /

śokāya dattvā pitaram vayahstham

syāddharmakāmasya hi te na dharmah //53//

20) J.IX.56ac

Bhūyaḥ pravṛttiryadi kācidasti raṃsyāmahe tatra yathopapattau /
atha pravṛttiḥ parato na kācitsiddho' prayatnājjagato'sya mokṣaḥ //56//

21) J.IX.75b

Adṛṣṭatattvasya sato'pi kim tu me
śubhāśubhe saṃśayite śubhe matih /
vṛthāpi khedo hi varam śubhātmanah
sukham na tattve'pi vigarhitātmanah //75//

22) J.IX.76cd

Imaṃ tu dṛṣṭvāgamamavyavasthitam yaduktamāptaistadanehi sādhviti /
prahīnadosatvamavehi cāptatām prahīnadoso hyanṛtam na vakṣyati //76//

23) J.X.1d

Sa rājavatsaḥ pṛthupīnavakṣāstau hauyamantrādhikṛtau vihāya /
uttīrya gaṅgām pracalattaraṅgām śrīmad gṛham rājagṛham jagāma //1//

24) J.X.5cd

Kāścittamānarca janaḥ karāmyām satkṛtya kasairasā vavande /
snigdhenā kāscidvacasāmyanandan nainam jagāmāpratipūjya kāscit //5//

25) J.X.39ab

Atho cikīrṣā tava dharma eva yajasva yajñam kuladharma eṣaḥ /
yajñairadhiṣṭhāya hi nākapṛṣṭham yayau marutvānapi nākapṛṣṭham //39//

26) J.XI.21c

Jñeyā vipatkāmini kāmasaṃpat siddheṣu kāmeṣu madam hyupaiti /
madādakāryam kurute na kāryamyena kṣato durgatimabhyupaiti //21//

27) J.XI.42ab

Gurūni vāsāṃsyagurūni caiva sukhāya śīte hyasukhāya dharme /
candrāṃsavaśvandanameva coṣṇe sukhāya duḥkhāya bhavanti śīte //42//

28) J.XI.50c

Tannāsmi kāmān prati saṃpratāryaḥ kṣemaṃ śivaṃ mārgamanuprapannaḥ /
smṛtvā suhṛttvaṃ tu punaḥ punarmām brūhi pratijñāṃ khalu pālayeti //50//

29) J.XII.31cd

Sajjate yena durmedhā manovāgbuddhikarmabhiḥ /
viṣayeṣvanabhiṣvaṅga so'bhiṣvaṅga iti smṛtaḥ //31//

30) J.XII.33c

Ityavidyāṃ hi vidvānsa pañcaparvāṃ samīhate /
tamo moham mahāmoham tāmisoradvayameva ca //33//

31) J.XII.76ac

Ahaṃkāraparityāgo yaścaīṣa parikalpyate /
satyātmani parityāgo nāhaṃkārasya vidyate //76//

32) J.XII.80ab

Kṣetrajñō viśarīraśca jñō va syādajña eva va /
yadi jñō jñeyamasyāsti jñeye sati na mucyate //80//

33) J.XII.82a

Parataḥ paratastyāgo yasmāttu guṇavān smṛtaḥ /
tasmātsarvaparityāgān manye kṛtsnām kṛtārthatām //

34) J.XII.100d

Atha kaṣṭatapaḥspaṣṭa vyarthakliṣṭatanurmuniḥ /
bhavabhīrurimām cakre baddhim baddhatvakāṅksaya //100//

35) J.XIII.13ab

Tatkṣipramuttīṣṭha labhasva saṃjñām bāṇo hyayaṃ tiṣṭhati lelihānaḥ /
priyāvidheyeṣu ratipriyeṣu yam cakravākesniva notsrjāmi //13//

36) J.XIV.26a

Khasthāḥ khasthairhi bāndhyante jalasthā jalacāribhiḥ /
sthalasthāḥ sthalasaṃsthaiśca prāpya caivetaretaraiḥ //26//

37) C.XIV.34a

Kecinnāgālaye nāgā nidhāneścarrtām gatāḥ /
svakṛtaṃ karma bhujjānā bhramati bhavavāridhau //34//

38) C.XIV.58ac

Tathā trṣṇānirodhācca hyupādānaṃ nirudhyate /
vedanāya nirodhācca trṣṇāpi nā pi jāyate //58//

39) C.XVI.14bd

Āryasatyam samārabhya samupākhye susamvaram /
tadatra sarvadharmānām āryasatyamidam varam //14//

40) C.XVI.21a

Karmanām karma hetuścet ko'tra sāraṃ prakalpayet /
svābhāvikam jagatsyācet kaḥ karmasvakatām vadet //21//

41) C.XVI.22a

Sukham hetusukham syācced duḥkham duḥkhasya hetu hi /
tapasā duḥkarenaiva katham muktirbhavedbhavāt //22//

42) C.XVI.110bd

Cakravartī nr̥peṃdraḥ syāl lokapālādhipo'pi ca /
śakro devādhipaścapī yāmalokādhipo'pi ca //110//

ยมกที่ปรากฏในเรื่องพุทธจริต

ยมกในตำแหน่งที่ไม่แน่นอนในบทประพันธ์ จำนวน ๑๓ แห่ง

1) C.I.14ab

Udārasamkhyaiḥ sacivairasamkhyaiḥ kṛtāgrabhāvaḥ sa udagrabhāvaḥ /
śaśī yathā bhairakṛtānyathābhah śākyendrarājah sutrām rarāja //14//

2) C.I.15acd

Tasyātīsobhāviṣṭṛ tātīsobhā raviprabhevāstatamaḥprabhāvā /
samagradevinivahāgradevī babhūva mā yāpagateva māyā //15//

3) C.I.16ab

Prajāsu māteva hitapavṛttā gurāu jane bhaktirivānūvṛttā /
lakṣmīrivadhīśakule kṛtābhā jagatyabhūduṭtamādevatā sā //16//

4) J.II.32cd

Tataḥ sa kāmāśrayapaṇḍitābhiḥ strībhīrgrhīto ratikarkaśābhiḥ /
vimānapṛsthāna mahīm jagāma vimānapṛsthādiva punyakarmā //32//

5) J.III.38a

Athājñayā bhartṛsutasya tasya nivartayāmāsa rathaṃ niyantā /
tataḥ kumāro bhavanam tadeva cintāvasaḥ sūnyamiva prapade //38//

6) J.IV.18ab

Gautamaṃ Dīrghatapasam maharṣiṃ dīrghajīvinam /
yoṣitsamtoṣayāmāsa varṇasthānāvarā satī //18//

7) J.V.25ab

Atha ghoṣamimam mahābhra^hghoṣaḥ pariśuśrāva samam param ca lebhe /
śrutavānsa hi nirvṛteti śabdam parinirvāṇavidhau matim cakāra //25//

8) J.V.26c

Atha kāñcanaśailaśṛṅgavarṣmā gajamegharṣabhabāhunnisvanākṣaḥ /
ksayamakṣayadharmajātarāgah sāsisimhānavikramah prapade //26//

9) J.V.32acd

Mama tu priyadharmā dharmakālas tvayi lakṣmīmavasṛjya lakṣmabhūte /
sthiravikrama vikramena dharmas tava hitvā tu gurum bhavedadharmah //32//

10) J.VII.1bcd

Tato visrjyāsrūmukhaṃ rudantaṃ chandaṃ vanacchandatayā nirāsthaḥ /
sarvārthasiddho vapuṣābhīmūya tamaśramam siddha iva prapede //1//

11) J.VII.2abc

Sa rājasūnurṃgarājagāmī mṛgājiraṃ tanmṛgavatpravistaḥ /
lakṣmīviyukto'pi śarīralakṣmyā cakṣuṃṣi sarvāśramaṇāṃ jahāra //2//

12) J.VII.11ab

Tapovikāramśca nirīkṣya saumyaṃ tapovane tatra tapodhanānām /
tapasvinaṃ kaṃcīdanuvrajantaṃ tattavaṃ vijijñāsuriḍaṃ babhāṣe //11//

13) J.VII.25d

Na khalvayaṃ garhita eva yatno yo hīna mutsṛjya viśeṣagāmī /
prājñaiḥ samānena pariśramaṇa kāryaṃ tu tadyatra punarna kāryam //25//

14) J.VII.26abd

Śarīrapīḍā tu yadiha dharmah sukhaṃ śarīrasya bhavatyadharmah /
dharmena cāpneti sukhaṃ paratra tasmādharmam phalatiha dharmah //26//

15) J.VII.27b

Yataḥ śarīraṃ manaso vaśena pravartate cāpi nivartate ca /
yukte damaścetasa eva tasmāc cittādr̥te kāṣṭhasamaṃ śarīraṃ //27//

16) J.VIII.16b

Tataḥ sa bāṣpapratipūrṇalocanaṃ turaṅgamādāya turaṅgamānugaḥ /
viveśa śokābhīhato nṛpakṣayaṃ yudhāpinīte ripuṇeva bhārtari //16//

17) J.VIII.27ac

Mukhaśca tāsāṃ nayanāmbutādītai rarāja tadrājanivesānaṃ tadā /
navāmbukāle'mbudavṛṣṭitādītai sravajjalaistāmarasairyathā saraḥ //27//

18) J.VIII.31cd

Tatastu roṣapṛaviraktalocanā riṣādasambandhikaṣāyagadgadā /
uvāca niśvāsacalatpayodharā vigādaśokāśrudharā yaśodharā //31//

19) J.VIII.60a

Tato dharāyāmapatadyaśodharā vicakravākeva rathāṅgasāhvayā /
śanaśca tattadvilalāpa vikavā muhurmuḥurgadgadaruddhaya girā //60//

20) J.VIII.78d

Vibhordāśakṣatrakṛtaḥ prajāpateḥ
parāparajñasya vivasvadātmanah /
priyeṇa putreṇa satā vinākṛtam
katham na muhyeddhi mano manorapi //78//

21) J.VIII.80d

Pracakṣva me bhadrā tedāśramājiram hṛtastvayā yatra sa me jalānjaliḥ /
ime pariṣanti hi taṃ pipāsavo mamāsavaḥ pretagatim yiyāsavaḥ //80//

22) J.VIII.85b

Yadi tu nṛvara kārya eva yātnas tvaritamudāhara yāvadatra yāvah /
bahuvi dhāmiha yuddhamastu tāvat tva tanayasya vidheśca tasya tasya //85//

23) J.IX.2bd

Tamāśramam jātapariśramau tā vupetya kāle sadṛśānuyātrau /
rājarddhimutmrjya vinitaceṣṭā vupeyaturbhāgavadhiṣnyameva //2//

24) J.IX.8cd

Yāntau tatastau mrjayā vihīnam apaśyatām taṃ vapuṣojjvalantam /
upopaviṣṭam pathe vṛkṣamūle sūryam ghanābhogāmiva praviṣṭam //8//

25) J.IX.48cd

Yā ca śrutirmokṣamavāptavanto nṛpā gr̥hasthā iti naitadasti /
sāmapradhānaḥ kva ca mokṣadharmo dandāpradhānaḥ kva ca rājadharmah //48//

26) J.IX.65d

Naraḥ pitṛdnāmantānaḥ prajābhīr-
vedairr̥ṣinām kratubhiḥ surānam /
utpadyate sārđhamṛnaistribhistair-
yasyāsti mokṣah kila - tasya mokṣah //65//

27) J.X.17acd

Sa pāṇḍavam pāṇḍavatulyavīryah sailottamam sailamamānavarṣmā /
maulīdharah simhagatirnr̥simhas calatsataḥ simha ivāruroha //17//

28) J.X.33abcd

Yāvatsvavamśapratirūpa rūpaṃ na te jarābhyetyabhibhūya bhūyah /
tadbhukṣva bhikṣāśramakāma kāmān kāle'si kartā priyadharmā dharmam //33//

29) J.XI.23d

Anviṣya cādāya ca jātatarṣā
 yānatyajantaḥ pariyānti duḥkham /
 loke tṛṇolkāśadr̥ṣeṣu teṣu
kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //23//

30) J.XI.24d

Anātmavanto hr̥di yairvidaṣṭa
 vināśamarchanti na yānti śarma /
 kruddhograsarpapratimeṣu teṣu-
kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //24//

31) J.XI.25d

Asthi kṣudhārtā iva sārameyā
 bhuktrāpi yānnaiva bhavanti nṛptāḥ /
 jīrṇāsthikaṅkālasameṣu teṣu
kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt//25//

32) J.XI.26d

Ye rājacaurodakapāvakebhyaḥ
 sādharmaṇatvājjanayanti duḥkham /
 teṣu praviddhāmiṣasam̐bheṣu
kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //26//

33) J.XI.27d

Yatra sthitānāmabhito vipattiḥ śatroḥ sakāsādapi bāndhavebhyaḥ /
 himsreṣu teṣṛāyatanopameṣu kameṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //27//

34) J. XI. 28d

Girau vane cāpsu ca sāgare ca
 yān bhraṃsamarchanti vilāndhvamānāḥ /
 teṣu drumaprāgraphalopameṣu
kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //28//

35) J. XI. 29d

Tivraiḥ prayatnairvividhairavāptaḥ kṣaṇena ye nāsamiha prayānti /
 svapnopabhogapratimeṣu teṣu kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //29//

36) J. XI. 30d

Yānarjayitvāpi na yānti sarma vivardhayitvā paripālayitvā /
 aṅgārakarṣūpratimeṣu teṣu kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //30//

37) J. XI. 31d

Vināsamīyuh kuravo yadartham vṛṣṇyandhakā mekhaladaṇḍakāśca /
 sūnāsikāṣṭhapratimeṣu teṣu kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //31//

38) J. XI. 32d

Sundopasundāvasurau yadartham antoanyavairprasṛtau vinaṣṭau /
 sauhārdaviśleṣakareṣu teṣu kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //32//

39) J. XI. 33d

Yeṣāṃ kṣte vāriṇi pāvake ca kravyātṣu cātmanamihotsṛjanti /
 sapatnabhūteṣvaśiveṣu teṣu kāmeṣu kasyātmavato ratiḥ syāt //33//

40) J.XI.63d

Ato yuvā vā sthaviro'thavā śisu-
 stathā tvarāvāniha kartumarhati /
 yathā bhaveddharmavataḥ kṛtātmanah
 pravṛttirīṣṭā vinivṛttireva vā //63//

41) J.XII.27cd

Yastu bhāvānasamdigdhān ekībhāvena paśyati /
 mṛtpindvadasamdeha samdehah sa ihocyate //27//

42) J.XII.40cd

Tatra samyāmatirvidyān mokṣakāma catusṛyam /
 pratibuddhāprabuddhau ca vyaktamavyaktameva ca //40//

43) J.XII.44ab

Brahmacāryamidam cāryam yathā yāvacca yāvacca yatra ca /
 dharmasyāśya ca paryantam bhavānvyakhyātumarhati //44//

44) J.XII.58bcd

Asya dhyānasya tu phalam samam devairbrhatphaeah /
 kathayanti brhatkālam brhatprajñāparīkṣakāḥ //58//

45) J.XII.70cd

Vikāraprakṛtibhyo hi kṣetrañnam muktamapyaham /
 manye prasavadharmānam bijadharmānameva ca //70//

46) J.XIII.21cd

Bhasmāruṇā lohitabinducitrāḥ khatvāṅgahastā haridhūmrakesah /
lambasrajo vāraṇalambakarnās carmāmarāscaiva nirambarāsca //21//

47) J.XIII.26abcd

Nanarta kāscidbhramayamstrisūlam kāscid vipusphūrja gadām vikarsan /
 harsēna kāscidvr̥ṣavannarnada kāscitprajavāla tanūruhebhyaḥ //26//

48) J.XIV.7abd

Dvitiye tvāgane yāme so'dvitīyaparākramah /
 divyaṃ lebhe param cakṣuḥ sarvacakṣuṣmatām varah //7//

49) J.XIV.8cd

Tatastena sa divyena parisuddhena cakṣuṣā /
 dedarsa nikhilam lokam ādarsa iva nirmale //8//

50) J.XIV.19b

Hasadbhīryatkṛtam karma kaluṣam kaluṣātmabhiḥ /
 etatparinate kāle krośadbhiranubhūyate //19//

51) C.XIV.37d

Mriyate cyavate bhūyo' tyevam samupapadyate /
 kasminsati jarāmṛtyur bhavatīti sa eksata /37//

52) C.XIV.38bd

Jātyām satyām jarāmṛtyur bhavatīti sa māksata /
 kasminsati punarjātir iti cāsau vyacārayat //38//

53) C.XIV.39d

Bhave sati punarjātir bhavatīti sanraikṣata /
kasminati bhavotpattir iti cāsau vyacārayat //39//

54) C.XIV.40d

Upādāne bhavotpattir ityevam sa vyabudhyat /
kasminsati hyupādānam iti cāsau vyacārayat //40//

55) C.XIV.41d

Prṣṇāyāmiti vijñāya punarevam vyaciṃtayat /
kasminsati ca trṣṇā hi jāteti sa vyacārayat //41//

56) C.XIV.42d

Vedanāyām samudbhūta trṣṇeti sa samaikṣata /
kasminsati ca samjātā vedaneti vyacārayat //42//

57) C.XIV.43d

Sparśe sati samudbhūtā vedaneti samaikṣata /
kasminsati ca samjātāḥ sparśo'piti vyacārayat //43//

58) C.XIV.44d

Ṣaḍāyatana utpannaḥ sparśo hīti samaikṣata /
ṣaḍāyatanamutpannam kutreti sa vyaciṃtayat //44//

59) C.XIV.45d

Nāmarūpe samutpannam iti cāsau vyabudhyata /
nāmarūpaṃ kuhotpannam iti cāpi vyaciṃtayat //45//

60) C.XIV.46ac

Vijñāne hi samutpannam itī ca samapāsyate /
vijñānaṃ ca kuhotpannam itī sa samacimtayāt //46//

61) C.XIV.47ac

Samskāreṣu samutpannam itī ca sa mabudhyata /
samskārasca kuhotpannā itī dhyātvā vicārayan //47//

62) C.XIV.52cd

Vedanāyaḥ samutpannā trṣṇābhisampravartate /
trṣṇodgatamupādānam upādānabhavo bhavaḥ //52//

63) C.XIV.86abc

Namaste sarvalokeśa Namaste dasapārāga /
namaste puruṣavīra dharmarāja namo'stu te //86//

64) C.XV.17ab

Trṣṇā trṣṇārditevāsau pragalbhā'trṣṇamabravit /
bhraṣṭācāro'si re re tvam sarvadharmaparicyutaḥ //17//

65) C.XV.19ab

Trṣṇābhidhām mām vijñāya śaktim trṣṇādaro bhava /
no cedbalāttvamāliṅgya prāṇa utsṛjyate mayā //19//

66) C.XVI.56a

Nānāvīyūhamanirvyūham animitramalakṣaṇam /
samatādharmanirdeśam cakram buddhena varnitam //56//

67) C.XVI.71d

Uttīrṇasarvasaṃgrāmo muktaḥ sarvimocakaḥ /
jagadālokabhūtaḥ sat prajñājnānaprabhaṃkaraḥ //71//

68) C.XVI.78cd

Kṛtajño'dvayavādī sad bhadrasrīsadgunākaraḥ /
sarvadurvṛttisamhartā sarvasadvṛtticāraḥ //78//

69) C.XVI.79abcd

Jagannatho jagadbhartā jagatsvāmī jagatprabhuḥ /
jagadgururjagacchāstā jagaddharmagunārthabhr̥t //79//

70) C.XVI.101d

Asya ca varṇamuccārya pracārayetsamantataḥ /
lapsyate sa mahāsādhuḥ smṛtinidhānamuttamaḥ //101//

71) C.XVI.102abcd

Mahāpratīnidhānam ca gatinidhānamuttamaḥ /
sudhāraṇīnidhānam ca nidhānam pratibhānamkaḥ //102//

72) C.XVI.103abc

Bodhicittanidhānam ca dharmanidhānamuttamaḥ /
pratipattīnidhānam ca saddharmagūṇasādhanam //103//

73) C.XVII.25d

Kotiśo bhikṣukāñchrāvakānarhataḥ prājñīkām'scāir-
ikānaupavāsān prakurvamstathā

amdhakān kubjakān paṅgukānunmadānamgahinām-
 stathā dravyahinān yathoddhārayan /
 turyavargiyalokānniyojya pravṛttau nivṛttau triyāne
 catuḥsamgrāhe'stāṅgike
 caṅkramamscāṅkramannuddharanvardhayan
 bhikṣukāndvādāse'bde puram svām yayau //25//

เศสขที่ปรากฏในเรื่องพุทธจรีต

อภังคเศสข จำนวน ๒๓ แห่ง

1) C.I.5a

Yad vedikātoranasimhakarne ratnair dadhānā prativesma sobhām /
 jagatyadrṣṭveva samānamanyat spardhām svagehair mitha eva cakre //5//

2) C.I.9c

Mahībhṛtām mūrḍhni kṛtābhisekah /suddhodano nāma nrpo'rkabandhuh /
 /suddhāsayo yah sphutapundariko dayādracetās tad alam cakāra //9//

3) C.I.10abcd

Bhūbhṛtparārdhyo'pi sapakṣa eva pravṛttadāno'pi madānupetaḥ /
 īso'pi nityam samadrṣṭipātaḥ saumyasvabhāvo'pi pṛthupratāpaḥ //10//

4) C.I.14c

Udārasamkhyaiḥ sacivairasamkhyaiḥ kṛtāgrabhāvāḥ sa udagrabhāvāḥ /
/sasī yathā bhair akṛtānyathābhah sākyaendrārājah sutarām rarāja //14//

5) J.I.56d

Etacca tadyena nṛparṣayaste dharmena sūkṣmeṇa dhanānyavāpya /
nityam tyajanto vidhivatbabhūvus tapobhirādhyā vibhavairdaridrāḥ //56//

6) J.I.87b

Puramatha purataḥ praveśya patnīm sthavirajanānugatāmapatyanāthām /
nṛpatirapi jagāma pāurasamghair divamamarairmaghavānivārcyamānaḥ //87//

7) J.I.88d

Bhavanamatha vigāhya sākyaarājo bhava iva saṅmukhajanmanā pratītaḥ /
idamidamiti harṣapūrṇavaktro bahuvidhapuṣṭiyasaskaram vyadhata //88//

8) J.II.36d

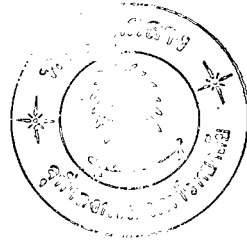
Sam bhāsuram cāngirasādhidevam yathāvadānarca tadāyuse saḥ /
juhāva havyaṅvyakṛse kṛsanau dadau dvijebhyaḥ kṛsanam ca gāśca //36//

9) J.II.52d

Tatyāja śāstram vimamarsa śāstram samam siṣeṇe niyamaṁ visehe /
vasīva kaṁcidviṣyam na bheje piteva sarvānviṣayāndadarsa //52//

10) J.III.8c

Tataḥ sa jāmbūnadabhāṇḍabhr̥dbhir yuktaṁ caturbhirnibhr̥tairsturaṅgaiḥ /
alkībavidvacchuciraśmidhāram hiraṇmayam syandanamāruroha //8//

11) J.IV.47b

Phullaṃ kuruṣakam paśya nirmuktālaktakaprabham /
yo nakhoprabhayā strīṇāṃ nirbhartsita ivānataḥ //47//

12) J.IV.88c

Yadā tu jarayāpītaṃ rūpamā sām bhaviṣyati /
ātmano'piyanabhipretam mohāttatra ratirbhavet //88//

13) J.V.32a

Mama tu priyadharmā dharmakālas tvayi lakṣmimavasṛjya lakṣmabhūte /
sthiravikrama vikramena dharmas tava hitvā tu gurum bhavedadharmah //32//

14) J.V.40a

Socivaistu nidarsīto yathāvad
bahumānātpranayācā śāstrapūrvam /
gurunā ca nivārito'srupātaḥ
praviveśāvasatham tataḥ sa socan //40//

15) J.V.87c

Harituragaturāṅgavatturāṅgaḥ
sa tu vicaranmanasīva codyamānaḥ /
arunaparusaṭāramantarikṣam
sa ca subahūni jagāma yojanāni //87//

16) J.VII.19c

Ityevamādi dvipendravatsah śrutvā vacastasya tapodhanasya /
adrṣtatattvo'pi na samtutoṣa /
sanairidaṃ cātmagatam babhāse //19//

17) J.XI.61a

Svakarmadakṣaśca yadāntako jagad
 vayahsu sarveṣvarasam vikarṣa ti /
 vināśakāle kathamavyavasthite
 jarā pratīkṣyā viduṣā samepsunā //61//

18) J.XIII.57b

Mogham śramam nārhasi māra kartum himsrātmatāmutsrja gaccha sarma /
 najsa tvayā kampāyitum hi śakyo mahāgirirmerurivānilena //57//

19) C.XV.75c

Ekasyām soṣaṇam tasya ekām khe cākṣipacchitām /
silojjvalapuram prāptā lokān vyasmāpayacchilām //75//

20) C.XV.105a

Bāhuliko'visuddhātma saithilyo'niṣṭitemdriyaḥ /
 sukhallikānuyogābhirakto viharate'dhunā //105//

21) C.XVI.98c

Kalaviṅkasvarāścāpi gambhīramadhurasvaraḥ /
śucibrahmasvarāścāpi simhagoṣamahāsvaraḥ //98//

22) C.XVI.102d

Mahāpratīnidhānam ca gaṭīnidhānamuttamam /
 sudhāraṇīnidhānam ca nidhānam pratibhānamkam //102//

23) C.XVII.28b

Buddhadharmānubhāvaṃ prakāśyāpyasau stūpa-
 vimbaṃ vinirmāya rājyabhiṣekaṃ dadan
saunave preṣayan bhūpatiṃ caityabhāttāra-kāgre
 vane dharmadhātum samabhyarcayan /
 rāhulam gautamim gopikādyāḥ striyaḥ khikkhi-
 rīpātrahastā mahāmumḍitā bhikṣuṇiḥ
 cārayitvā hyahorātrasamjñam vratam lakṣacait-
 yam punaḥ saramgabhairyam vasumdharikam //28//

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศัพท์หลังการที่ไม่ปรากฏในเรื่องพุทธจริต

ศัพท์หลังการในภาษาสันสกฤต ที่ไม่ปรากฏในเรื่องพุทธจริต ของ อัสวโฆษ มีอยู่ ๓ ประเภท คือ วโกรคติ จิตร และปุนรูกตวาทาสา มีลักษณะและตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

วโกรคติ (Vakrokti)

วโกรคติ เป็นศัพท์หลังการประเภทที่ ๔ วโกรคติ ประกอบด้วยคำว่า วกร (vakra) ซึ่งแปลว่า คด ไม่ตรง^๑ และ อุกติ (ukti) ซึ่งหมายถึง ถ้อยคำ วโกรคติ จึงหมายถึง คำพูดที่ไม่ตรง กล่าวคือ ผู้แต่งหรือผู้พูดมีเจตนาใช้คำที่มีความหมายอย่างหนึ่ง แต่ผู้อ่านตีความหมายผิดไปจากที่ ผู้แต่งต้องการ ทั้งนี้ เนื่องมาจาก คำพ้องรูปและเสียง (śleṣa) กับ การเน้นระดับเสียงในการอ่าน (kāku)^๒

ดังนั้น วโกรคติ จึงแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ เศษฐวโกรคติ และ กากวโกรคติ

วโกรคติทั้ง ๒ ชนิด มีรายละเอียดพร้อมด้วยตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

¹ Monier Monier-Williams, A sanskrit-English Dictionary, p. 911.

² Kāv. IX.78, p. 344.

yaduktamanyathā vākyamanyathānyena yojyate /

śleṣena kākṣvā vā jñeyā sāvā vākroktistathā dvidhā // 78 //

๑. เสลชวโกรคติ (Śleṣa - vakrokti)

วโกรคติชนิดนี้ เกิดจากการใช้คำพ้องเสียงและรูป ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายผิดไปจากเจตนาของผู้แต่ง เนื่องมาจากผู้อ่าน วิเคราะห์องค์ประกอบของคำ หรือ ไม่วิเคราะห์ องค์ประกอบของคำก็ตาม^๑ ดังนั้น เสลชวโกรคติจึงมี ๒ ชนิด คือ

สภังคเสลชวโกรคติ (Śabhaṅgaśleṣa - vakrokti) และอภังคเสลชวโกรคติ (Abhaṅgaśleṣa - vakrokti) ซึ่งมีลักษณะและตัวอย่างดังนี้

สภังคเสลชวโกรคติ เป็นวโกรคติที่เกิดขึ้นจากการที่ ผู้อ่าน หรือผู้ฟังตีความผิดเจตนาของผู้แต่ง หรือผู้พูด โดยการแยกคำนั้นออกเป็น ๒ คำ^๒ ดังตัวอย่าง

nārīnām ānukūlam ācarasi cej jānāsi, kaś cetano

vāmaṅgāṃ priyam ādadhāti hitakṛn naivābalānām bhavān /

yuktam kim hitakartanam nanu balābhāvaprasiddhātmanah

sāmarthyam bhavataḥ purandaramatacchedam vidhātum kutah // 344 //³

¹ Kāv. IX, p. 344.

tatheti śleṣavavakroktiḥ kāvakroktiśca /

tatra sabhaṅga śleṣeṇa yathā . . . abhaṅgaśleṣeṇa yathā

² Kāv. IX, p. 344.

³ Kāv. IX.344, p. 344.

ดูคำแปลใน Kāv. IX, p. 345.

สัทศาสตร์ชาวกรีกติ ได้แก่ คำว่า nārīnām ซึ่งเป็นรูปวิภคิตี ๖ พหูพจน์ มาจากคำว่า nārī แปลว่า หญิงสาว^๑ แต่ผู้อ่านแยกคำนี้ออกเป็น ๒ คำ na arīnām ความหมายจึงเปลี่ยนไปเป็น "ไม่ ... แก่ศัตรู"^๒ คำว่า vāmānām แจกวิภคิตี ๖ พหูพจน์ มาจากคำว่า vāmā แปลว่า สาวสวย^๓ แต่ผู้อ่านเข้าใจว่า vāmānām เป็นรูปวิภคิตี ๖ พหูพจน์ของคำว่า vāma ซึ่งแปลว่า ศัตรู^๔ ดังนั้น ความหมายจึงเปลี่ยนเป็น "ของศัตรู" ส่วนคำว่า hitakṛta แปลว่า "ผู้กระทำประโยชน์"^๕ คนอ่านก็แยกคำเป็น hitam kṛntati ความหมายจึงเปลี่ยนไปเป็น "ทำลายประโยชน์"^๖ และคำว่า balābhāvaprasiddhātmanah ซึ่งแปลว่า "ผู้มีร่างกายที่มีชื่อเสียงเนื่องจากความไม่มีผละกำลัง"^๗ ผู้อ่านแยกคำเป็น Bala-abhāva-prasiddhātmanah ความหมายจึงเปลี่ยนไปเป็น "ผู้มีร่างกายที่มีชื่อเสียงเนื่องจากความไม่มีของผละ"^๘ (ซึ่งหมายถึง พระอินทร์สามารถเอาชนะปีศาจชื่อ พละ ใด)^๘

¹ Monier Monier - Willams, A Sanskrit - English Dictionary, p. 537.

² Ibid., p. 87.

³ Ibid., p. 941.

⁴ Ibid., p. 941.

⁵ Ibid., p. 303.

⁶ Ibid., p. 304.

⁷ Ibid., p. 722.

⁸ Ibid., p. 722.

N. of a demon conquered by Indra (the brother of Vritra, in older texts Vala).

อังกศเตสชวโกรกติ เป็นวโกรกติที่เกิดจากการที่ผู้อ่าน หรือผู้ฟังตีความผิดเจตนาของ ผู้แต่งหรือผู้พูด โดยอาศัยความหมายอื่นนัยหนึ่ง ซึ่งผู้แต่งหรือผู้พูดไม่ได้หมายถึงนั้น^๑ ดังตัวอย่าง

aho kenedr̥so buddhirdārūnā tava nimitā /

trigunā śrūyate buddhirna tu dārūmayī kvacit // 345 //²

แปลว่า "โอ ! จิตใจอันโหดร้ายของท่าน ถูกสร้างขึ้นด้วยใครหนอ ?" "จิตใจนั้น เป็นที่รู้กันว่า ประกอบด้วยคุณทั้ง ๓ ไม่ใช่สร้างด้วยไม้"

จากโคลกบทนี้ ในบาทแรก คำว่า dārūnā นั้น ผู้แต่งหรือผู้พูดต้องการให้มีความหมายว่า "ทารุณโหดร้าย"^๓ แต่ผู้อ่านหรือผู้ฟังตีความเป็น "ไม้" จึงตอบคำถามของผู้พูดผิดเจตนาที่ต้องการ ไป ทั้งนี้ เพราะคำว่า dārūna มีความหมายอยู่ ๒ อย่าง คือ ถ้าเป็นวิภคิตีที่ ๑ เพศหญิง เอกพจน์ ของคำว่า dārūna ซึ่งแปลว่า "นางแก้ว โหดร้าย"^๔ แต่ถ้าเป็นวิภคิตีที่ ๓ เพศชาย เอกพจน์ ของคำว่า dāru จะแปลว่า "ไม้ เศษไม้"^๕

ดังนั้น เมื่อผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจคำว่า dārūna ผิด ตีความเป็นไม้ จึงได้ตอบคำถามไว้ในบาทที่ ๒ ดังความข้างต้น

การใช้คำที่ทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง เข้าใจผิดโดยอาศัยความหมายอื่นนัยหนึ่ง ไม่ต้องแยกคำ ออกนี้ เรียกว่า อังกศเตสชวโกรกติ.

1 Kāv. IX, p. 344.

2 Kāv. IX.345, p. 346.

3 Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, p. 476.

4 Ibid.

5 Ibid.

๒. กาฏวโกรกติ (Kāku - vakrokti)

วโกรกติชนิดที่ ๒ นี้ มีลักษณะคือ ผู้อ่านตีความหมายของคำผิดไปจากที่ผู้แต่งต้องการเพราะผู้อ่านอ่านสำเนียงหรือทำนอง (กาฏ) ของข้อความตอนนั้น ผิดไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่แสดงออกทางเสียง เช่น รัก โกรธ เสียใจ ดังตัวอย่าง

gurujanaparatantratayādūratarām desamudvato gatum /

slikulakokilalalite nāisyati sakhi surabhisamaye'sāu // 346 //²

จากตัวอย่าง ในประโยคที่ขีดเส้นใต้ ผู้แต่งตั้งใจให้อ่านเป็นประโยคปฏิเสธที่เป็นคำถาม มีความหมายว่า "เขาจะไม่มาในฤดูใบไม้ผลิ" เพราะ na (ในคำ nāisyati แยกเป็น na + isyati) มีความหมาย ๒ อย่าง ความหมายแรก หมายถึง "ไม่"^๓ อีกความหนึ่งหมายถึง "แน่นอน"^๔ ซึ่งแสดงถึงความมั่นใจ ในประโยคนี้ ถ้าผู้อ่าน อ่านเน้นเสียงเป็นประโยคบอกเล่าธรรมดา ผู้ฟังก็เข้าใจเป็นการย้ำความแน่นอน แต่ถ้าว่านหรือพูดให้เป็นทำนองเสียงแบบประโยคคำถาม ก็เข้าใจว่า "ไม่" เป็นการปฏิเสธได้^๕

จะเห็นได้ว่า เสส และ วโกรกติ เป็นศัพท์หลังการที่ใช้ศัพท์ หรือคำที่มีความหมาย ๒ แก่ ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจความหมายได้ไม่ตรงกับที่ ผู้แต่งหรือผู้พูดต้องการ หรือผู้แต่งเองเจตนาให้เข้าใจเป็น ๒ แก่งก็ได้ ข้อแตกต่างระหว่างเสสกับวโกรกติ ที่สังเกตเห็นได้ชัด คือ เสส เป็นการใช้คำที่มีความหมาย ๒ อย่าง ผู้อ่านจะตีความได้ทั้ง ๒ ความหมาย เป็นการเล่นคำ (Slesa) ส่วนคำวโกรกติ นั้น ใช้คำที่มีความหมาย ๒ อย่าง แต่ผู้แต่งหรือผู้พูด ต้องการให้ตีความ

¹ Kāv. IX, p. 344.

² Kāv. IX.346, p. 346.

ดูคำแปลใน Kāv. IX, หน้า 347.

³ Monier Monier - Williams, A Sanskrit - English Dictionary, p. 523.

⁴ Ibid.

⁵ Kāv. IX, p. 347.

หรือเข้าใจความหมายเฉพาะที่ต้องการเท่านั้น แต่ผู้อ่านหรือผู้ฟังก็มักจะ ตีความหรือเข้าใจอีกความหมายหนึ่งเสมอ การเข้าใจไม่ตรงกัน หรือคคโค้ง (vakra) นี้ จึงเรียกว่า วโกรกติ.

จิตร (Citra)

จิตร เป็นศัพท์ทางการที่มีลักษณะเป็นการแต่งคำประพันธ์ให้เป็นรูปต่าง ๆ โดยการจัดวางสระ พยัญชนะ ไปตามรูปที่กำหนด เช่นรูปคาบ รูปกลอง รูปดอกบัว รูปฉัตร เป็นต้น^๑

ตัวอย่างของจิตรรูปต่าง ๆ

จิตรรูปคาบ (Khadga)

mārārisakrāramebhamukhairāsāraramhasā /
 sārārabdhastavā nityam tadātiharanaksamā // 376 //
 mātā natānām sanghattah sriyām bādhitasambhramā /
 mānyatha sīmā rāmanām sam me diśyādumādi jā // 377 //

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Kāv. IX.85cd, p. 376.

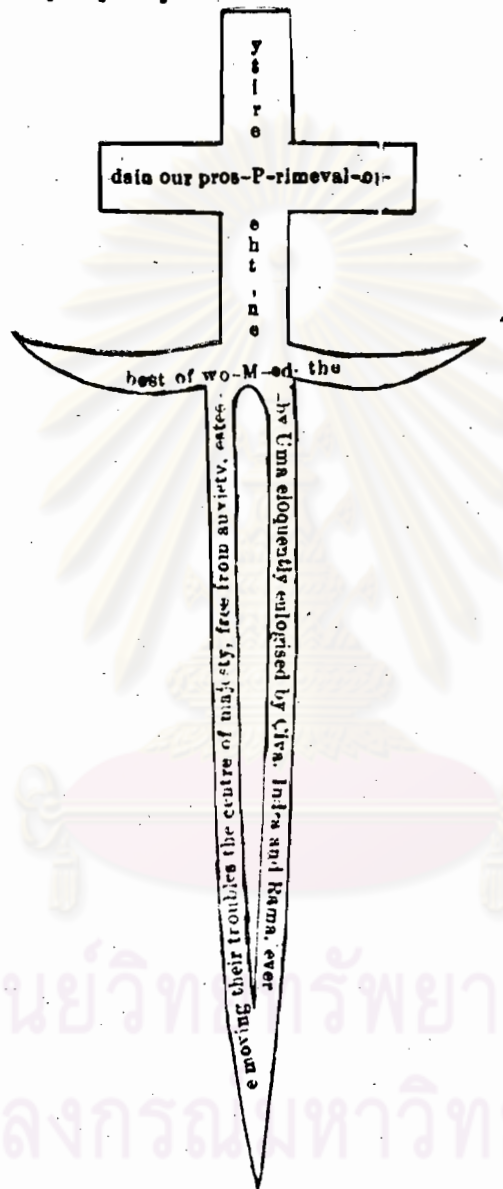
taccitram yatra varṇānām khadgādyākṛtihetutā // 85 //

Sannivesavisēsena yatra nyastā varṇāḥ khadgamuraja -
 padmādyākāramullāsayanti, taccitram kāvyam / . . .

² Kāv. IX.376-377, p. 376.

"May Umā,—eloquently enlogised by Çiva, Indra and Ramā, ever removing their troubles, the centre of majesty, free from anxiety, esteemed the best of women, the primeval, —ordain our prosperity."

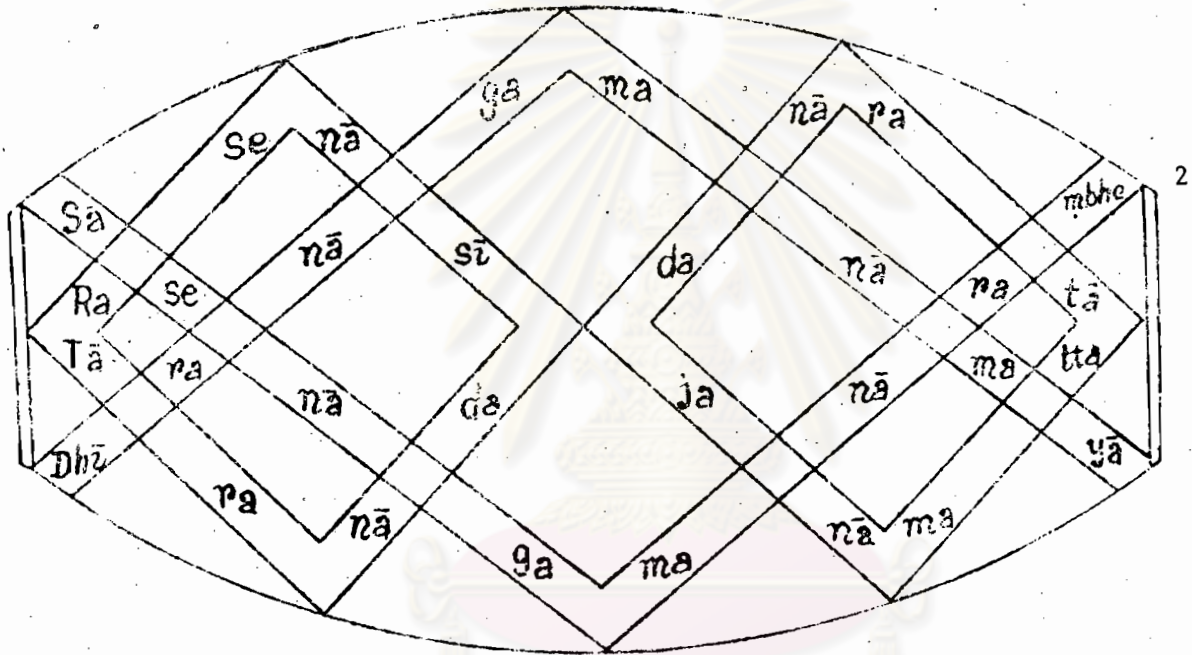

¹ Mammata, The Kāvya prakāśa, tr. Gaṅgānātha Jhā, 2d ed.

(Benares : The Medical Hall Press, 1918), p. 279.

จิตรรูปกลอง (Murja)

sā senā gamanārambhe rasenāsīdanārata /
tāranādajanā mattadhīranāgamanāmaya //¹

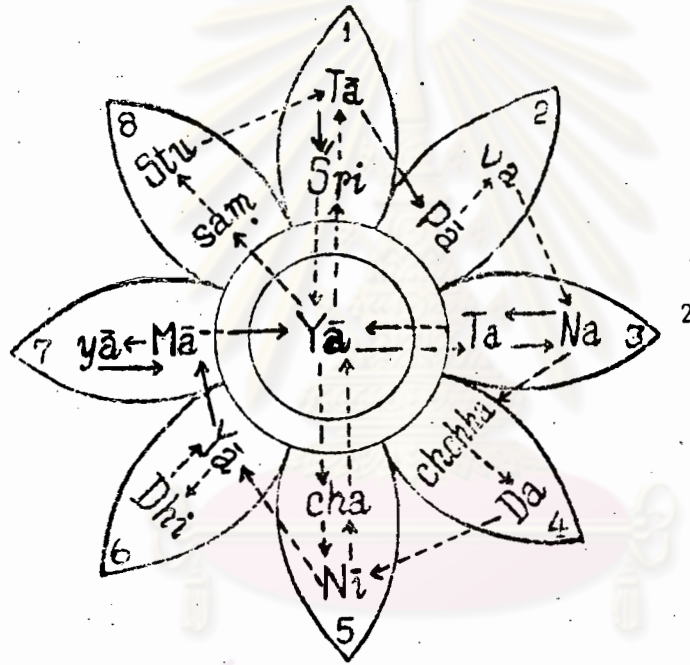
ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature
(Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 66.

² Ibid., p. 201.

จิตรรูปดอกบัว (Padma)

yāśritā pāvanatayā yātanacchadanīcayā /
yācanīya dhiyā māyā yāmāyāsamstutāsriyā // ¹

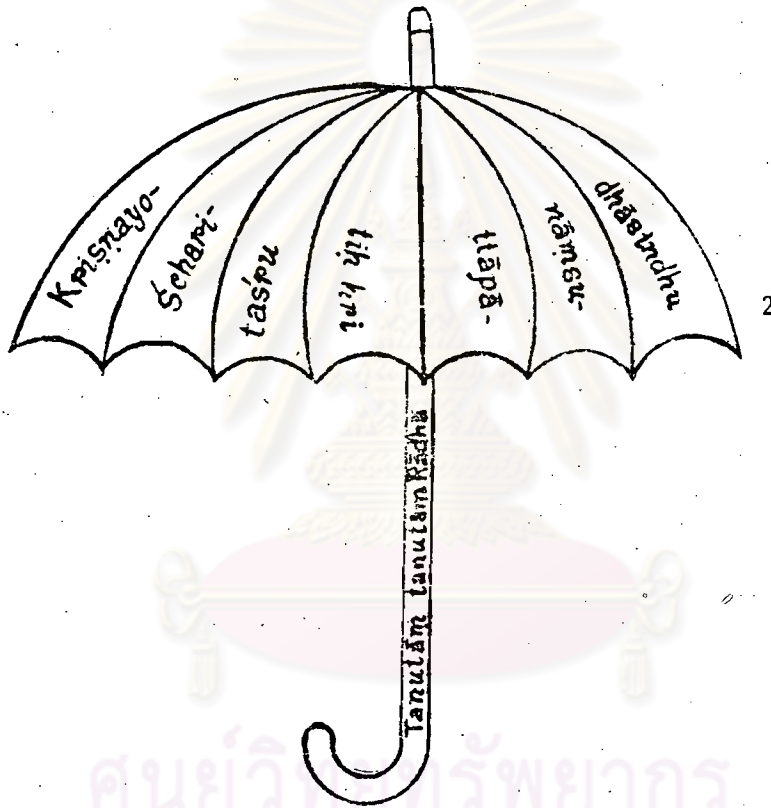
ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Kalanath Jha, *Figurative Poetry in Sanskrit Literature*, p. 62.

² *Ibid.*, p. 197.

จิตรรูปฉัตรหรือร่ม (Chatra)

tanutām tanutām rādhākṛiṣṇayoścharitasrutih /
hr̥ttāpānām sudhāsindhuhārā tām nu tatām nuta //¹

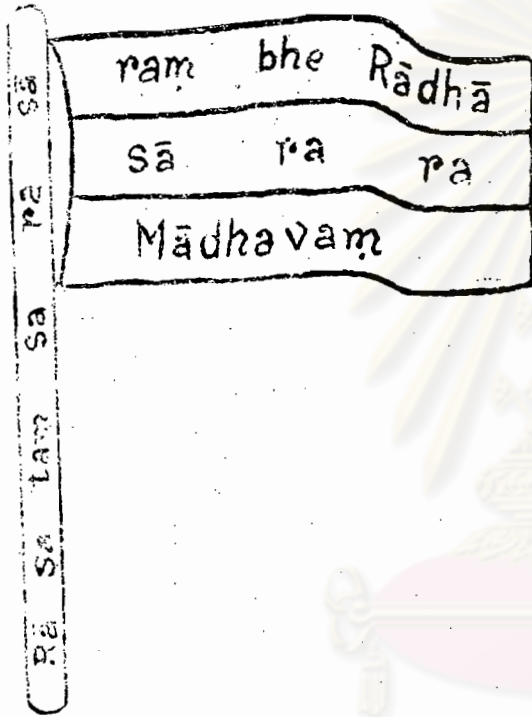
¹ Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature, p. 64..

² Ibid., p. 199.

จิตรรูปธง (Pataka) และ จิตรรูปกระบองหรือคทา

rāsataṃsarasārambhe rādhā sā'raramādhavam /

bandhamārarasādhārābhe'ram sārāsataṃsarā //¹

¹ Kalanath Jha, Figurative Poetry in Sanskrit Literature, p. 65.

² Ibid., p. 200.

จากตัวอย่างของ จิตร ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์จิตรนี้ จะต้องกำหนดพยัญชนะสระ และคำ ให้เป็นไปตามรูปต่าง ๆ ซึ่งทำให้ความ (Artha) ของบทประพันธ์ค่อยลงไป มัมมภูจะ จึงมีความเห็นว่า บทประพันธ์ที่เป็นรูปต่าง ๆ นี้ (bandha-citra) เป็นเพียงการแสดงถึง ความพยายาม หรือความสามารถพิเศษ (śakti) ของกวีเท่านั้น ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นบทร้อยกรอง (kāvyā) ที่แท้จริง^๑

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Kāv. IX, p. 378.

Sambhavinopyanye bhedāḥ śaktimātraprakāśikā na tu kāvyarūpatām
dadhatīti na pradaśaryante /

ปุนรุกตวาทาภาส (Punaruktavadābhāsa)

ปุนรุกตวาทาภาส เป็นศัพท์หลังการประเภทสุดท้าย ในตำราการประพันธ์สันสกฤต ของ มัมมฏะ มีลักษณะเป็นการซ้ำคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน ด้วยการนำมาเรียงรวมเป็น คำเดี่ยว กัน และมีความหมายเหมือนกัน ปรากฏโดยการซ้ำคำในรูปแบบต่าง ๆ ^๑ มีดังนี้

ปรากฏเพียงคำควยวิธีรวมคำและแบ่งคำ (Sabhaṅgābhaṅgarūpaḥ)²

ดังตัวอย่าง

arivadhadehasarīrah sahasārathisūtaturagapādātaḥ /
bhāti sadānatyāgaḥ sthiratāyāmanitalatilahā // 381 //
cakāsatyaṅganārāmāḥ kautukānandahetavaḥ /
tasya rājaḥ sumanaso vibudhāḥpārśvarvatinaḥ // 382 //³

คำที่ขีดเส้นใต้ เป็นคำที่มีความหมายคล้ายกัน นำมาใช้ซ้ำกัน ในบทแรก สามารถแยกคำ ออกได้ และแปลเพียงคำใดคำหนึ่งก็ได้ แต่ในบทหลังจะต้องแปลคำที่ซ้ำกันทั้ง ๒ คำ และจะแยก ออกเป็นคนละคำไม่ได้ ต้องแปลรวมกันทั้ง ๒ คำ

¹ Kāv. IX.86abc, p. 378.

Punaruktavadābhāso vibhinnākārasabdagā /
ekarthateva . . .

² Kāv. IX.86c, p. 378.

. . . sabdasya

Sabhaṅgābhaṅgarūpaḥ kevalasabdanisthaḥ /

³ Kāv. IX.381-382, p. 380.

ดูคำแปลใน Kāv. IX., หน้า 381.

ปรากฏในทั้งคำและความหมาย^๑

ตั้งตัวอย่าง

tanuvapurapyano'sāu karikunjararudhiraraktakhara nakharah /
tejojdhāma mahāpūthumanasāmindro harijisnuh //383//^๒

คำที่ขีดเส้นใต้มีความหมายคล้ายกัน มาวางอยู่คู่กัน แต่เวลาที่ความ ต้องแปลทุกคำ ออกมา
 จะถือว่า ความหมายซ้ำแล้วไม่แปล ไม่ได้.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Kāv. IX.86d, p. 380.

tathā sabdārthayorayam //86//

² Kāv. IX.383, p. 380.

ดูคำแปลใน Kav. IX, หน้า 381.

ภาคผนวก ก

ลักษณะสัมผัสอักษรในภาษาไทย^๑

๑. ถ้าอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน ๒ คำ เรียกว่า คำคู่
เช่น :- เหมือนมา โลมโลก ไห้อาลัยลาน
๒. ถ้าอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน ๓ คำ เรียกว่า คำเทียบคู่
เช่น :- ผุดผองผาด ฟุ้งฟิดฟินิศพะวง
๓. ถ้าอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน ๔ คำ เรียกว่า คำเทียบมรด
เช่น :- ชั่ง เทียวโตคเต็ดไ้ หนอใจโฉน
๔. ถ้าอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน ๕ คำ เรียกว่า คำเทียบรอด
เช่น :- มา ร้อยรวงแรมรสเร ญนวล
๕. ถ้าอักษรอย่างเดียวกัน ๒ คู่เคียงกัน เรียกว่า คำทับคู่
เช่น :- เสี่ย ขยายควง พวงพุ่ม โกล่มสงวน
๖. ถ้าอักษรอย่างเดียวกัน ๒ คำ แต่มีคำอื่นอีกคำหนึ่งแทรกลงระหว่างกลาง
เรียกว่า คำแทรกคู่
เช่น :- กุ้งเหียน กล้วย วัล เทียว ประเดี้ยวใจ
๗. ถ้าอักษรอย่างเดียวกัน ๒ คำ แต่มีคำอื่นแทรกกลาง ๒ คำ เรียกว่า คำแทรกรอด
เช่น :- สักคำ น้อย มิโห แหนง ระวางโสศ

นอกจากนี้ยังมีสัมผัสซ้ำและคาบเกี่ยว ซึ่งมีชื่อเรียกแปลก ๆ ออกไปเช่น :-

^๑ กรมวิชากร, กระทรวงศึกษาธิการ, หลักภาษาไทย, หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

๑. ไม่ ควรควร หรือมาร่างนิราลัย ดั่งนี้ คำ ควร ซ้ำสองครั้ง เรียกว่า ยมก
๒. ครั้นแลดูสุริย์แสงก็แดง ดั่ง หนึ่ง นำครั้งคร่ำฟ้านภลัย
คำวรรคหน้าเกี่ยวกับวรรคหลัง เรียกว่า ยติภังค์
๓. ผีนวิโยคโศกเศร้าเข้าไปใน ห้อง เห็น แทนทองที่ประทมภิรมย์สงวน
อักษรที่สุดวรรคหน้าเป็นอักษรเดียวกับคำหน้าวรรคหลัง เรียกว่า นีสัย
๔. ไท้ปลาบปลื้มมิได้ลื้มละอา ล้วย กิด แล้ว ไท้หวนซ้ำระกำทรวง
อักษรตัวที่สองวรรคหลังเป็นอักษรเดียวกับตัวที่สุดวรรคหน้า เรียกว่า นีสิต.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

นางสาววชิราภรณ์ วรรณดี เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เป็นบุตรนายเกียรติ นางประไพ วรรณดี สำเร็จการศึกษา อักษรศาสตรบัณฑิต จากคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปีการศึกษา ๒๕๖๖ แล้วได้ทำงานที่มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในบริเวณวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร จนถึงปัจจุบัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย